

ДЕСЯТЬ ТИСЯЧ НЕГАТИВІВ УНІКАЛЬНОГО ФОТОАРХІВУ

Михайло СЕЛІВАЧОВ

Коли 1972 року я став аспірантом відділу образотворчого мистецтва ІМФЕ, відразу звернув увагу на величезну дубову шафу з глухими дверцятами під висячим замком, яка стояла у нашій кімнаті на 4-му поверсі будівлі Секції суспільних наук на тодішній вул. Кірова (нині Грушевського), 4. Колеги пояснили, що там стародавні скляні негативи, вивезені під час окупації до Німеччини та повернуті після війни до Києва. Уперше з негативами із шафи мені довелося познайомитись наприкінці 1970-х, коли відділ переводили до іншого приміщення. Оскільки шафа була надто важкою, співробітники виймали з неї шухляди з негативами та переносили їх окремо. Цінність архіву вражала: рідкісні фото дерев'яних і кам'яних храмів, ікони, невідомі твори давнього мистецтва, цілі стоси негативів зі зразками традиційного вбрання з різних регіонів, археологія тощо. Та все це було тоді "не на часі", бо в ІМФЕ на 90 % теми досліджень дозволялися тільки сучасні.

Систематично попрацювати з архівом вдалося тільки наприкінці 1980-х, коли тодішній завідувач відділу В. Афанасьєв (1922–2002) доручив автору цих рядків детальніше ознайомитися з фотоархівом і, по можливості, систематизувати й інвентаризувати наявні там негативи та відбитки.

Одразу слід сказати, що після всіх переміщень негативи були у хаотичному стані, приблизно 10 % — побиті або надтріснуті. Ще на 10–15 % негативів емульсія пересохла, розтріскалася, відшарувалася від скляної основи, місцями попсувалася внаслідок, очевидно, неякісної хімічної обробки чи просто від часу — вік найдавніших негативів перевищував 100 років. Це, зокрема, знімки з подорожей Ф. Вовка Західною Європою 1880-х років, із його експедицій до Галичини, Буковини, Закарпаття (перші роки ХХ ст.) та різних регіонів Російської імперії (після 1906 р.).

До матеріалів початку ХХ ст. належать і численні негативи з експедицій М. Біляшівського та братів Щербаківських. На деяких конвертах зазначено: фото Кніповича. 1920-ми роками датовані негативи К. Кржемінського, С. Таранушенка, П. Жолтовського, А. Оні-

щука, В. Білецької та інших етнологів і мистецтвознавців. Волинські колекції цього періоду, напевно, пов'язані з іменем В. Кравченка (хоч його прізвище на конвертах не траплялося). Більшість негативів 1930-х рр. — знімки майстрів, які готували "Першу виставку українського народного мистецтва" 1938 року, та фотофіксація майже всіх її експонатів.

Переважна частина негативів — дореволюційного часу, приблизно третина — 1920-х років, решта — 1930-х, а до повоєнного часу належать одиниці. За розміром переважають негативи 13 x 18 см (понад половина), третина — меншого формату, а решта — 18 x 24 см і (зовсім мало) ще більші — 21 x 31 см. Понад 99 % негативів скляні, кілька десятків — на плівках.

Тільки незначна частина колекції (до 20 %) має "рідні" конверти з первинним зазначенням сюжетів і (рідше) авторів. Окремі конверти мають штамп установи (наприклад, Харківського історичного музею). На багатьох із них написи продубльовано німецькою мовою, напевно, при підготовці до вивезення, чи при обробці колекцій у Німеччині.

Часом у конвертах разом з негативами траплялись відбитки, зроблені багато десятиріч тому, бо фотопапір уже поживк. Інколи старі конверти вкладені у нові, схоже, виготовлені вже після війни. Значна частина негативів без конвертів, складена у фабричних картонних коробках з-під фотопластинок вітчизняного та зарубіжного виробництва, чи просто у стосах. У таких випадках для надійнішого збереження та запобігання тертю емульсії ми прокладали між скляними платівками аркуші паперу.

Крім негативів, у піддоні шафи виявлено кілька фонографічних валиків, які були передані до відділу рукописних фондів ІМФЕ.

Тематично всі колекції можна розподілити на такі групи:

- 1) Польова зйомка пам'яток культури: ландшафти, архітектура, етнотипаж у традиційному одязі, знаряддя праці, побутові предмети тощо;
- 2) Світлини міської архітектури;
- 3) Експозиції музеїв і виставок;
- 4) Окремі експонати різних музеїв (переважно київських);

- 5) Матеріали археологічних розкопок;
- 6) Матеріали сомо-антропологічних обстежень;
- 7) Репродукції із друкованих видань і рукописів.

Із загальної кількості негативів (до 10 тисяч) приблизно на третині з них номери, нанесені тушшю чи видряпані на емульсії. Ми нарахували не менше п'яти різних систем нумерації (арабськими чи римськими цифрами, з числівниками та знаменниками, літерними позначками тощо).

Початковий етап систематизації негативів полягав у виокремленні пронумерованих платівок і розподілі їх за цими п'ятьма типами нумерації для полегшення ідентифікації. Водночас було заведено три чи чотири конторські книги, у які ми записували негативи з відповідними номерами в міру того, як вони "випливали" із загального хаосу.

Це давало позитивний результат, оскільки навіть один підписаний негатив інколи допомагав ідентифікувати цілу серію з кількох десятків знімків. Цікаво, що навіть автори фотографій піввікової давності (наприклад, П. Жолтовський), як правило, не могли вже точно пригадати, що на ній зображено, коли й де було зроблено той або інший знімок. Небагато могли допомогти і сучасники (наприклад, С. Нечипоренко, М. Тимченко) для ідентифікації зображених на фото 1930-х років осіб.

Наступний етап — виявлення серед ненумерованих негативів тих, які належать до певних серій, перенумерація їх та запис у книгу. Внаслідок здійсненої роботи всі колекції у галузі декоративного й образотворчого мистецтва було записано до інвентарних книг і розкладено по шухлядах з етикетками. На додаток до названих вище, відзначимо ще кілька цікавих колекцій:

- 1) Етнографія Сибіру, Чехії та ін. країн, матеріали антропологічних обмірів жіночої натури серед негативів Ф. Вовка;
- 2) Дерев'яні християнські храми й синагоги України та їхній декор. Фотографії частково опубліковані в ілюстративному ряді до праць Г. Павлуцького, М. Біляшівського, В. і Д. Щербаківських та ін. авторів;
- 3) Етнографічні зйомки М. Біляшівського в околицях Пекарів і Княжої гори під Каневом,

в русинських селах Седлецької губернії Царства Польського та Бессарабії тощо;

- 4) Експедиція Д. Щербаківського до Галичини, Буковини та Бессарабії під час його служби в армії у Першу світову війну;

5) Фотофіксація процесу реставрації пам'яток мистецтва (матеріали К. Кржемінського, 1920-ті рр.);

6) Світлини з постійнодіючої "етнографічної станції" у с. Старосілля над Дніпром біля Києва (матеріали А. Онищука, 1920-ті рр.);

7) Розкопки Райковецького городища на Житомирщині;

8) Слобожанські експедиції В. Білецької 1920-х рр.

9) Постійні експозиції та тимчасові виставки Київського міського музею 1900—1920-х рр., музеїв Білої Церкви, Звенигородки, Житомира тощо.

За попередньою оцінкою, серед десятка тисяч негативів даного архіву опубліковано не так і багато. Зокрема, тут оригінали фотографій, видані як кольорові розфарбовані листівки видавництвами Києва та Стокгольма (поч. ХХ ст.). Ними ж ілюстрований перший узагальнюючий нарис М. Біляшівського про українське народне мистецтво, вміщений у книзі "Peasant Art in Russia" (Лондон, 1912).

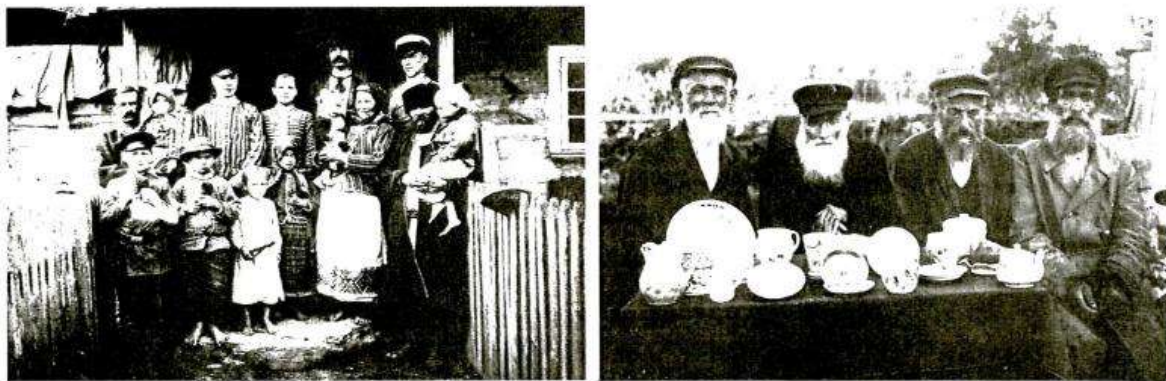
Відбитки з деяких наших негативів упізнаємо і в колективній праці "Народне мистецтво Буковини й Галичини" (Київ, 1917), альманахах "Образотворче мистецтво" (1930-ті рр.), альбомі й каталозі за матеріалами виставки українського народного мистецтва 1938 р., окремих працях С. Таранушенка, Б. Бутника-Сіверського тощо. При впорядкуванні архіву фотограф ІМФЕ О. Сланко на наше прохання надрукував кількості відбитків і деякі з них публікувалися в ряді видань ІМФЕ, а також у книзі Є. Шевченка "Народна деревообробка в Україні" (К., 1997).

Сьогодні, нарешті, настав час для створення електронної версії унікального фотоархіву, щоб зберегти його для нащадків і ефективно продовжити дослідження.

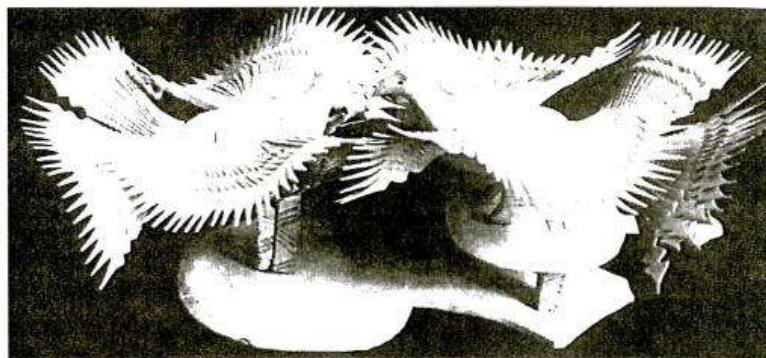
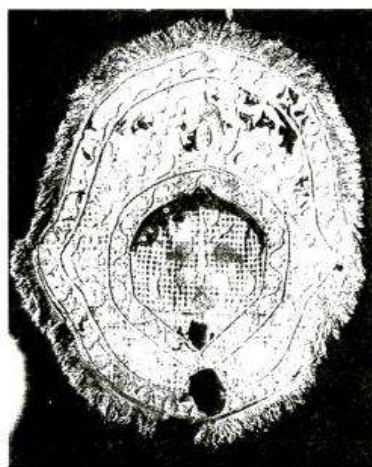
Унікальний архів відділу образотворчого мистецтва ІМФЕ містить надзвичайно цікаві матеріали і для науковців, і для видавців українознавчих альбомів, книг, компакт-дисків. Опрацювання його дасть змогу зробити ще чимало важливих відкриттів.

1. Федір Вовк з дружиною, 9 x 12 см, № 6012; 2. Гуцулка. З колекції світлин Ф. Вовка поч. XX ст., негатив 13 x 18 см, № 4142; 3. Селяни з с. Коленківці Хотинського пов. Бессарабської губ. Фото Д. Щербаківського 1916 р., негатив 9 x 12 см, № 3306. 14

4. Група українських селян із с. Костомложи Седлецької губ. Фото М. Біляшівського, поч. XX ст., негатив 13 x 18 см, № 3217. 5. Майстри барашівського фарфоро-фаянсового заводу на Волині з виробами для власних потреб. Експедиція П. Жолтовського (?) 1932 р., негатив 9 x 12 см, № 2675.

6. Гаптоване покривало на сідло XVII—XVIII ст. З Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка в Києві. Фото 1920-х рр., негатив 13 x 18 см, № 2800 (№ 345). 7. Вироби з розщепленої деревини хвойних порід, с. Хотянівка у гирлі Десни. Фото 1920–30-х рр., негатив 9 x 12 см.

The author of the article speaks on an impressive photographic archive containing a collection of glass negatives. The history of the collection from the period of its oblivion to its detailed research and systemizing is depicted. The negatives bring through the years a great amount of ethnographical materials, such as the images of Ukrainian scenery, folk costumes, archaeological finds, etc.